

طراحی شهری و منطقه‌ای زمینه‌گرا در مسیر سفر امام رضا^(ع) به ایران

اصغر مولائی^۱ - محمد تقی پیربابایی^۲

تاریخ دریافت: ۹۴/۱۰/۲۱

تاریخ پذیرش: ۹۵/۱/۱۶

چکیده

رویکرد طراحی شهری و منطقه‌ای زمینه‌گرا، مبتنی بر توجه و احترام به زمینه‌های ارزشمند است. این امر طی فرایندی منعطف و پویا با جامع‌نگری به ابعاد تاریخی، فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی، کالبدی، طبیعی و ... به تقویت کیفیات محیطی در ابعاد مذکور و پایداری محیط می‌پردازد. یکی از زمینه‌های ارزشمند سرزمین ایران، سفر امام رضا^(ع) به ایران به عنوان بزرگ‌ترین رویداد مذهبی تاریخ ایران است. مفاهیم و مضامین مربوط به امام رضا^(ع) در مسیر و سکونتگاه‌ها می‌تواند در قالب طراحی شهری و منطقه‌ای زمینه‌گرا به کارگیری، تبیین و احیا شود و توجه به این مفاهیم در مسیر حرکت امام رضا^(ع) اعم از پدیده‌های کالبدی، کاربری، فرهنگی، اجتماعی، طبیعی می‌تواند به تعمیق ریشه‌های ایرانی اسلامی به ویژه هویت مکانی رضوی کمک کند. با این توصیف هدف این مقاله، بازشناسی محور حرکت امام رضا^(ع) در ایران به منظور توسعه برنامه‌ریزی و طراحی شهرها و مناطق در این مسیر، بر مدار زمینه‌ها و ارزش‌های رضوی می‌باشد. پژوهش حاضر با روش تحقیق تاریخی، تحلیلی و پژوهش میان‌رشته‌ای و با استفاده از شیوه‌های مطالعه اسنادی، کتابخانه‌ای و پژوهش‌های موردی انجام می‌شود. این مقاله با روش تحقیق کتابخانه‌ای و تکنیک تحلیلی سوات در استخراج نقاط قوت و ضعف و فرصت‌ها و تهدیدهایی پیش‌روی این محور انجام شده است. نتایج این مطالعه نشان می‌دهد که ایجاد محور فرهنگی رضوی به صورت یکپارچه نیازمند تقویت و ایجاد زیرساخت‌های مورد نیاز در ابعاد مختلف خواهد بود. این نیازها شامل تاسیسات و تجهیزات حمل‌ونقل عمومی، رفاهی، تفریحی و تفرج‌گاهی، بهداشتی و درمانی، ایمنی و امنیتی، نشانه‌ها و نمادهای راهنما و خاطره‌انگیز و ... است.

واژه‌های کلیدی:

طراحی شهری و منطقه‌ای زمینه‌گرا، مسیر حرکت امام رضا^(ع)، کیفیات محیطی، گردشگری مذهبی.

۱- دانشجوی دکتری شهرسازی اسلامی، دانشگاه هنر اسلامی تبریز: A.molaei@tabriziau.ac.ir
۲- دانشیار دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه هنر اسلامی تبریز: pirtabaei@tabriziau.ac.ir

۱- بیان مسئله

از نظر میرچاد الیاده، مکانهای مقدس فناپذیرند و به عنوان سمبلی از جاودانگی جامعه دینی شناخته میشوند. وی اماکن مذهبی را محورهای جهان مینامد چرا که آن مکان از زوایه نگاه زائر به منزله مرکز جهان اوست (تیموتی و اولسن، ۱۳۹۲: ۱۹). بحران معنویت در شهرها و سکونتگاه‌های انسانی در دوره معاصر، یکی از دغدغه‌های اندیشمندان و نیز از مهم‌ترین چالش‌های بشری به حساب می‌آید. تنهایی انسان و بی‌پناهی او در دنیای معاصر و روی آوردن به فضای مجازی و عواقب نامطلوب آن بر روح و جسم انسان و نیز دنیای گسترده و مغشوش اطلاعات، باعث افول معنویت در عصر حاضر شده است. در این میان شهر به عنوان محمل زندگی انسان، می‌بایست بستری برای سعادت حقیقی برپایه فطرت و اصول و مبانی اصیل و حقیقی فراهم کند. برنامه‌ریزی و طراحی بر مبنای نیازهای فیزیکی و کالبدی، توجه صرف به اهداف اقتصادی و بی‌توجهی به نیازهای متعالی انسانی در دوره معاصر، منجر به شکل‌گیری سکونتگاه‌هایی فاقد معنا و هویت شده است. خلاء هویت و معنویت در فضاها و شهرهای معاصر و خودنمایی برج‌ها و امکانات مدرن در قرن اخیر، منجر به انتقادات بسیاری در این حوزه شده است. تاجایی که از دهه ۶۰ به بعد قرن بیستم، ناتوانی و شکست معماری و شهرسازی مدرن، سبک‌های پست مدرنیستی متعددی با تاکید بر معنا، هویت و فرهنگی بومی شکل گرفت. این سبکها، پاسخی به افراط مدرنیسم در نگاه‌های صرفاً کالبدی و عملکردگرایانه، اعمال قوانین جهان شمول به زندگی بشری بود. در معماری و شهرسازی مدرن، ماشین‌محوری و بی‌توجهی به فرهنگ بومی و نگاه موزه‌ای به بناهای تاریخی، منجر به ایجاد فضاها و شهرهای بی‌هویت بسیاری شد.

طراحی شهری و منطقه‌ای زمینه‌گرادر مسیر سفر امام رضا(ع) به ایران ❖ ۱۰۳

به اعتقاد راپوپورت هویت شهرها ریشه در فرهنگ مردم آنها دارد و معتقد است که عامل فرهنگی به ویژه اعتقادات مذهبی مردم، اساس ایجاد زیستگاه‌های انسانی بوده است وی اساس عمل نظم‌دهی به سکونت‌گاه‌ها را مذهب میدانند که غالباً به شیوه‌ای نمادگرایانه صورت می‌گرفته است (راپوپورت، ۱۳۶۶: ۱۹). یکی از رویکردهای مهم در خلق محیط، توجه به تاریخ و بستر فرهنگی و اجتماعی شهرهاست که بر حفظ ردپای گذشته و ارزشهای تاریخی و فرهنگی بجای مانده از قبل، تاکید می‌نماید. این نگرش هویت بومی فضا را ارتقا داده و احساس هویت، خاطره‌انگیزی، حس مکان و دلبستگی به مکان را تقویت مینماید. اغلب طرح‌های شهری و منطقه‌ای به نیازها و مسائل صرف بسنده کرده و شهرها و مناطق کنونی دارای سیما و منظری یکنواخت و فاقد هویت شده‌اند. در این میان، روشهای طراحی و برنامه‌ریزی شهری و منطقه‌ای توجه چندانی به زمینه‌ها و عوامل هویت‌بخش ایرانی و اسلامی نداشته‌اند؛ به طوری که در وضعیت فعلی شهرهای ایرانی، ردپای چندانی از مولفه‌های هویتی ایرانی اسلامی به چشم نمی‌خورد. نگرش‌های صرفاً کالبدی و فنی و عملکردی در احداث بناها و راه‌ها و امکانات درون‌شهری و برون‌شهری به سبک ساخت‌وسازهای غربی از جمله این بی‌هویتی و بحران معنویت است.

۲- اهمیت و ضرورت موضوع

زمینه‌گرایی یکی از دیدگاه‌های رایج در شهرسازی است که زمینه را به مثابه رویداد تاریخی می‌پندارد. زمینه‌گرایی سازگاری با زمینه کالبدی، تاریخی و اجتماعی فرهنگی است که بر طبق آن ایده‌ها و اشکال گذشته در شکل دادن به کالبد شهرهای معاصر حضور دارند. موضوع طراحی شهری به عنوان یک حرفه و دانش، سامان‌دهی کیفیات محیطی عرصه‌های شهری و همگانی

است (بهزادفر، ۱۳۸۸: ۳). در این راستا توجه به زمینه‌ها و مولفه‌های فرهنگی، اجتماعی، تاریخی، زیست‌محیطی، هنری و ملاحظات مربوطه ضروری است و در این صورت، برنامه‌ها و طرح‌های ملی، منطقه‌ای و شهری دارای موفقیت، اثرگذاری و ماندگاری بیشتر خواهد بود. احداث بناها و فضاها صرفاً برپایه نیازهای انسانی، به شکل‌گیری فضاهایی صرفاً کالبدی و بی‌هویت می‌انجامد. در مقابل نگرش زمینه‌گرایانه به فضا، هویت فرهنگی و محیطی را ارتقا می‌دهد و در آفرینش فضاهای پایدار و مانگار مؤثر واقع می‌شود. در توسعه هر فضایی می‌توان علاوه بر در نظر گرفتن نیازها و مسائل آن فضا، زمینه‌های مهم را نیز در توسعه آن محیط به کار گرفت. انتخاب رویکرد زمینه‌گرا به قابلیت‌های آن محیط در برخورداری از زمینه‌های باارزش از قبل موجود برمی‌گردد.

نگاه معناگرایانه به فضا، شهر و محیط زندگی مستلزم جست و جوی مکان‌های معنوی، رویدادها و ردپاهای معنوی در گذر زمان و مکان است. هجرت امام رضا^(ع) به سرزمین ایران در دوره حکومت مأمون عباسی، یکی از زمینه‌های معنوی و ردپای اهل بیت در شهرها و مناطق ایران است که فرصتی ارزشمند برای تقویت معنویت در کشور است. این رویداد عظیم مذهبی با برکات معنوی بسیاری از قبیل قدمگاه‌ها، راهنمایی و ارشاد شیعیان و ایجاد حلقه توسل ارادتمندان و دردمندان به حقیقت همراه بوده است. این هجرت که از طریق مسیری از مدینه تا مرو و از جنوب غربی ایران تا شمال شرقی (مناطق خوزستان، یاسوج و اقلید، یزد و خراسان) را شامل می‌شود، مسیری معنوی، آیینی و گردشگری جذابی را ارائه می‌کند که معانی بسیاری را در خود نهفته دارد. بازآفرینی و احیای این مسیر معنوی و گردشگری مذهبی، نیازمند هنرها، حرفه‌ها و دانش‌های کارآمد، نگرش مدبرانه و طراحانه معناگرایی است تا گرد و

طراحی شهری و منطقه‌ای زمینه‌گرادر مسیر سفر امام رضا(ع) به ایران ❖ ۱۰۵

غبار و تحولات زمان و مکان را از چهره این مسیر بزدايد و آن را مهيای استفاده علاقه‌مندان و به‌زائران و گرشگران مذهبی ارائه‌کند.

ایران سرزمینی است که پیشینه‌های تاریخی، فرهنگی، اجتماعی، زیست‌محیطی متنوع و ارزشمندی در سراسر این مرز و بوم دارد. یکی از این زمینه‌های ارزشمند مذهبی، تاریخی، فرهنگی و اجتماعی، ورود امام رضا(ع) به ایران می‌باشد. تشریف امام رضا(ع) به ایران، به‌عنوان بزرگ‌ترین رویداد مذهبی ایران در طول تاریخ قلمداد می‌شود که با توجه به عمق مذهب تشیع در ایران و ارادت شیعیان به امام رضا(ع)^(۴)، نیازمند توجه، معرفی و بازشناسی به‌منظور احیای این مسیر فرهنگی و مذهبی است. احیای این زمینه تاریخی مذهبی، علاوه بر گرامیداشت اولیای خدا و بزرگداشت شعائر الهی، زندگی انسان را در فضاهای صرفاً کالبدی به‌سوی فضاهای معنوی هدایت می‌کند. به‌کارگیری این زمینه تاریخی مذهبی در توسعه شهری و احیای مسیر مذکور می‌تواند علاوه بر رونق گردشگری مذهبی، توسعه معناگرایانه محیط را نیز به‌همراه داشته‌باشد. توسعه‌ای که زندگی معاصر انسان را بر مدار ارزش‌های معنوی و در مکان‌های خاطره‌انگیز و با هویت قرار خواهد داد.

۳- اهداف پژوهش

هدف این مقاله، بازشناسی محور هجرت امام رضا(ع) در ایران است که به‌منظور ارائه الگویی نوین در نگاه به‌فضا بر مدار زمینه‌ها و ارزش‌های رضوی است. این الگو از طریق احیا و بازآفرینی محور آیینی هجرت امام رضا(ع) به‌عنوان محوری معنوی انجام می‌شود. به‌طوری‌که ضمن تبیین هجرت امام رضا(ع) به‌عنوان زمینه‌ای ارزشمند و قابل استفاده در گردشگری مذهبی و توسعه شهرها و مناطق، از طریق ارائه راهکارهای برنامه‌ریزی و طراحی، قابل تحقق است.

این پژوهش با روش تحقیق تاریخی، تحلیلی و پژوهش میان‌رشته‌ای و با استفاده از شیوه‌های مطالعه اسنادی، کتابخانه‌ای و پژوهش‌های موردی انجام می‌شود.

۴- سؤال پژوهش

در این راستا مهم‌ترین سؤال مقاله عبارت است از "الزامات، راهبردها و راهکارهای توسعه شهری در مسیر حرکت امام رضا^(ع) در ایران با تاکید بر ارزش‌های رضوی کدام‌اند؟" همچنین در انجام این پژوهش به سؤالات فرعی نیز پاسخ داده می‌شود که عبارت‌اند: از الف- مسیر حرکت امام رضا^(ع) در از کدام شهرها و مناطق ایران می‌گذرد؟ ب- راهکارهای گردشگری مذهبی در مسیر امام رضا^(ع) چیست؟

۵- روش‌شناسی

همچنین مقاله با استفاده از روش تحقیق کتابخانه‌ای و تکنیک تحلیلی سوات^۱ انجام می‌شود. به طوری که پس از تبیین و تحلیل تاریخ و مسیر حرکت امام رضا^(ع) در ایران و مفهوم طراحی شهری زمینه‌گرا، طراحی شهری و منطقه‌ای در محور حرکت امام رضا^(ع) با تاکید بر ارزش‌های رضوی و راهکارهای طراحی شهری در مسیر امام رضا^(ع) بررسی و نتیجه‌گیری خواهد شد. این بررسی با استفاده از دانش طراحی شهری در ابعاد ده‌گانه معتبر ماتيو کرمونا شامل ابعاد فضا، کارکرد، ریخت‌شناسی، زمینه، ادراک، زمان، منظر، اجتماعی و فرهنگی، اقتصادی و زیست‌بوم انجام می‌شود^۲ و هر کدام از این ابعاد کیفیت‌ها و هنجارهای خاصی دارند که در ادامه به آن‌ها پرداخته

۱. SWOT.

۲. در مطالعه، شناخت و تحلیل در طراحی شهری از روش‌های مختلفی استفاده می‌شود. در این مقاله از روش ماتيو کرمونا از نظریه‌پردازان معاصر استفاده می‌شود.

می‌شود (کرمونا، ۱۳۹۱: ۶۵-۷۷) و بهزادفر، ۱۳۸۸: ۳-۱۸). البته روش‌های طراحی شهری دیگری نیز وجود دارند که با توجه به قابلیت این روش برای طراحی شهری در مقیاس فراشهری و منطقه‌ای از آن استفاده می‌شود.

۶- پیشینه پژوهشی

بررسی پیشینه نگاه معناگرایانه به محیط نشان می‌دهد که رویکرد حاضر در نمونه‌های متعددی مورد استفاده قرار گرفته است. احیای مراسم و سنت‌های فرهنگی، احیای مسیرهای آیینی و فرهنگی در برخی کشورها در این راستا قابل ذکر است. محورها و مسیرهای آیینی در بسیاری از ملل، فرهنگ‌ها و کشورهای دیگر به مناسبت‌های گوناگون ملی، مذهبی و قومی از گذشته وجود داشته‌اند. مسیر جشن آتنا در شهر آتن، آیین بهکتی بوداییان در هندوستان، جشن دورگا (یا جشن پیروزی خیر بر شر) در هندوستان، جشنواره بزرگ رات‌ها یا ترا برای بزرگداشت کریشنا در دکن هندوستان، کارناوال باستانی شهر رم، مراسم آیینی پالیو در شهر سی‌نا، آیین‌های مذهبی شهر بختارپور نیال نمونه‌هایی قدیمی از برگزاری آیین‌های جمعی و ایجاد مسیرهای آیینی است. پژوهش‌های متعددی از منظر فرهنگی، به بررسی مراسم و سنت‌های آیینی به عنوان الگوهای فرهنگی و بومی پرداخته‌اند. اما پژوهش در خصوص مسیر هجرت امام رضا^(ع) به ایران شامل تحقیقات محدودی می‌شود. به عنوان مثال پژوهشی با عنوان «جاده ولایت» توسط علی اصغر سالاری (۱۳۸۹) که با رویکردی تاریخی به مستندسازی این مسیر و رویدادهای مربوطه پرداخته است. همچنین همایشی با همین عنوان «جاده ولایت» توسط سازمان میراث فرهنگی استان خراسان رضوی که به تبیین ابعاد مختلف هجرت امام رضا^(ع) نیز از مهم‌ترین

سوابق پژوهشی این موضوع است.

۷- پیشینه نظری

«زمینه‌گرایی» بینشی فلسفی است که هر رویدادی را به مثابه عملی لاینفک از زمینه موجود و تاریخی مستمر و مداوم می‌داند و در رویکردی کارکردی و بنیادگرایانه درباره حقیقت و معنا در نظر گرفته می‌شود. ریشه استعاری زمینه‌گرایی «عمل در زمینه»^۳ است. ملاک و معیار حقیقی زمینه‌گرایی «کار موفق یا عمل مؤثر» است (Fox. J, 2008: 55). زمینه‌گرایی یکی از دیدگاه‌های رایج در شهرسازی است که زمینه را به مثابه رویداد تاریخی می‌پندارد. زمینه‌گرایی ابتدا به ابعاد صرفاً کالبدی توجه داشت، اما به تدریج به ابعاد انسانی گرایید و حوزه مطالعه خود را به ابعاد فرهنگی اجتماعی جامعه گسترش داد. زمینه‌گرایان معتقدند که اجزای کالبدی شهر زیر پوشش نیروها یا ویژگی‌های درونی خود نیست، بلکه به محیط و مجموعه پیرامون آن وابسته است. از این رو نمی‌توان در جست و جوی خواص و ابعاد پدیده‌ها بود و به جوهر پدیده‌ها بدون توجه به بعد زمان و زمینه‌ای که در آن قرار دارند، نگریست (تولایی، ۱۳۸۰: ۴۲). مفهوم تحلیل زمینه‌گرا که روشی در بررسی ارزیابانه محیط محسوب می‌شود عبارت است از: «مطالعه مسائل شهری در هر مقیاسی، به طوری که نشان‌دهنده نحوه تأثیر یا تأثر از زمینه کلان‌تر شهری باشد» (رابرتز و گرید، ۱۳۹۰: ۲۵۳). زمینه‌گرایان معتقدند که نگرش به ساختار ذهنی و عینی در شهر (زمینه) به مثابه رویدادی تکاملی در ابعاد کالبدی، تاریخی، اجتماعی و فرهنگی، عامل انسجام دهنده در شهر قلمداد می‌شود. زمینه‌گرایی که کالبد را عامل انسجام دهنده

۳. act-in-context

می‌داند در پی یافتن الگوهای فراگیری است که امکان روابط متقابل توده و فضا را فراهم کند و به تبیین رابط علی و معلولی و ساختارهای ارتباطی در شهر بپردازد (ماجدی و زرآبادی، ۱۳۸۹: ۱-۲۲). همچنین نظریه پردازان زمینه‌گرایی، این موضوع را در چهار بعد کالبدی، تاریخی و اجتماعی فرهنگی و زیست‌محیطی بررسی می‌کنند.

زمینه‌گرایی کالبدی: یک اثر معماری با نظام بزرگ تر شهری مرتبط است و در سلسله‌مراتبی از مجموعه‌ها قرار دارد. زمینه‌گرایی پیوند میان معماری و شهرسازی در زمینه‌ای معین است. ایده شکل_زمینه که بیانگر ارتباط بناها به عنوان شکل و محیط پیرامون به عنوان زمینه در تشکیل یک کل منسجم مورد تاکید است. برون ت برولین با تألیف کتاب معماری زمینه‌گرا، کالین رو و فرد کوتر^۴ با طرح ایده کولاژ شهر، گوسلینگ و آشیهارا^۵ با طرح تئوری شکل زمینه از افراد شاخص زمینه‌گرایی کالبدی هستند (تولایی، ۱۳۸۰: ۴۲). در واقع زمینه بین معماری و شهرسازی ارتباط برقرار می‌کند. گرایش شهرسازان به ساخت و ساز در مجموعه موجود به معنی درهم‌باختن نو و کهنه به نحوی است که بتواند یک کل زنده و مطلوب ایجاد کند (Waterhouse, 1978:7).

زمینه‌گرایی تاریخی: بر حفظ ارتباط با گذشته و سنت، به ویژه سنت‌های معماری و فرهنگی تاکید می‌شود. جنبش حفاظت تاریخی و حفظ هسته‌های تاریخی شهرها با هدف ایجاد پلی برای ارتباط با گذشته و تقویت هویت شهری در این راستا است. سنت‌گرایان همچون پاتریک گدس بر ضرورت مطالعات جامع در زمینه‌های مختلف شهر به ویژه زمینه تاریخی توصیه می‌کنند.

۴. Colin Rowe & Fred kutter

۵. Gosling & Ashihara

نوسنت‌گرایان نیز مانند راب کریر و لئون کریر^۶ با الگو قراردادن سنت برای اندیشه‌های نو معتقدند: «هر آن چه در شهر انجام می‌شود باید به لحاظ شکلی، پاسخی به شرایط فضایی از قبل موجود باشد». همچنین آلدو روسی^۷ با بررسی روابط بین عناصر شهری و پیوند بین آن‌ها، بر گونه‌های تاریخی معماری که در خاطره جمعی شهروندان نهفته است تاکید دارد (تولایی، ۱۳۸۰: ۳۸). طراحان برای خلق مکانهای زمینه‌گرا، باید تاریخ محلی را به طور عمیق بررسی نموده و با توجه به نیازهای کاربران بومی، واقعیت‌های سیاسی-اقتصادی اجتماع و شناسایی مصالح بومی، روش‌ها و فناوری‌های سنتی عمل کنند. (transik, 1986:97).

زمینه‌گرایی اجتماعی-فرهنگی: فرهنگ مجموعه قواعدی را می‌آفریند که شکل ساخته شده بازتابی از آن است. مردم به کمک فرهنگ، یعنی مجموعه ارزش‌ها و باورها، جهان‌بینی و نظام‌های نمادی مشترک، به محیط خود معنی می‌دهند و فضای خالی را به مکان تبدیل می‌کنند. پیروان این رویکرد از جمله راپاپورت و شولتز^۸ بر محتوای فرهنگی فضا و معنا به جای قواعد شکلی تاکید می‌کنند. زیرا به نظر آنان معنی پدیده در زمینه‌ای که داشته درک می‌شود (تولایی، ۱۳۸۰: ۴۰). زمینه‌گرایی که زمینه اجتماعی و فرهنگی را در نظر دارند به زبان‌شناسی و معناشناسی روی آورده‌اند و اجزای شهر را به واژه‌ها تشبیه کرده‌اند که گرچه هر یک واجد معنا هستند، اما زمینه یعنی کلمات پیش و پس از آن (جمله‌ها) نقش مهمی در درک معنی آن دارند. بنابراین وقتی عناصر متمایز به هم می‌پیوندند، یک هدف، غایت یا معنا را می‌رسانند و انسجام

۶. rob & Leon Krier

۷. Aldo Rossi

۸. Amos Rapaport & Norberg schulz

حاصل می‌شود. در این دیدگاه برای دریافت این که معنی چگونه ایجاد می‌شود به فرهنگ مراجعه می‌کنند که به نوبه خود در میان مردم مشترک است. این نوع انسجام اجزا با هدف ایجاد هویت (قابلیت شناسایی و پیش‌بینی) معنی و در نهایت تداعی معنا انجام می‌پذیرد، لذا واقعیت‌های کالبدی را از طریق ذهنیت انتزاعی مشترک بهم پیوند می‌دهد (کارکرد فرامتنی و عاطفی) (همان و ماجدی و زرآبادی، ۱۳۸۹: ۱۲). در برنامه‌ریزی و طراحی شهری می‌توان راهبردها و الگوهای توسعه شهری برگرفته از زمینه‌های اجتماعی و فرهنگی همچون آیین‌های بومی و سنتی هر منطقه باشد. طراحی مسیرهای آیینی در یونان و هند از نمونه‌های بارز این نوع برنامه‌ریزی و طراحی محسوب می‌شود.

زمینه‌گرایی طبیعی (زیست‌محیطی): علاوه بر سه زمینه فوق زمینه طبیعی یا زیست‌بوم نیز به عنوان یکی از زمینه‌های مورد توجه طراحان و برنامه‌ریزان بوده است. بشر از آن جا که جزئی از طبیعت است حتی اگر اراده کند، قادر نخواهد بود هرگز از طبیعت چشم‌پوشی کند (گروتز، ۱۳۷۵: ۱۵۶). سازگاری با زیست‌بوم طبیعی بستر اصلی طراحی فضای شهری پاسخده است. توجه به یکپارچگی اکولوژیکی و ریشه‌های اکولوژیکی از رئوس زمینه‌گرایی زیست‌محیطی است (بهزادفر، ۱۳۸۴: ۶۷). رویکرد اکولوژیکی به زعم ایان مک‌هارگ^۹، در کتاب طراحی با طبیعت در نظر دارد کیفیت‌های ذاتی یک مکان را کشف کند و به کارگیرد (transik, 1986: 98). زمینه‌گرایی اکولوژیک همانا، احترام به "ظرفیت محیطی" مورد مداخله و چرخه کامل حیات ساختمان و مجموعه‌های ساختمانی است (گلکار، ۱۳۸۷: ۱۰۸-۱۰۹). همچنین احترام به طبیعت و عناصر

۹. Ian Mac Harg

طبیعی در آیات و روایات متعدد دین اسلام تاکید شده است.

به طور کلی زمینه‌گرایی سازگاری با زمینه کالبدی، تاریخی و اجتماعی فرهنگی است که بر طبق آن ایده‌ها و اشکال گذشته در شکل دادن به کالبد شهرهای معاصر حضور دارد. در رویکرد زمینه‌گرایی، هنگام الحاق اجزای جدید شکل شهر به موارد زیر متعهد می‌شود: زمینه‌گرایی کالبدی، به شکل کل از قبل موجود، زمینه‌گرایی تاریخی: به میزان و نظم رابطه اجزای شهر در طول زمان؛ زمینه‌گرایی اجتماعی فرهنگی: به معانی، ارزش‌ها و اهداف مشترک (تولایی، ۱۳۸۰: ۴۱).

در مرحله برنامه‌ریزی و طراحی نیز با هدف‌گذاری و تبیین چشم‌انداز طرح به ارائه راهبرد/سیاست/دستورالعمل‌های برنامه‌ریزی و طراحی در قالب نوشتاری/گرافیکی/نقشه‌ای پرداخته می‌شود. در این رشته برای طی مراحل مذکور روش‌ها/تکنیک‌های مختلف از سوی نظریه پردازان و پیشگامان این امر ارائه شده است. برای نمونه ماتيوکرمونا روشی مبتنی بر بررسی موضوع در ابعاد ده گانه را ارائه کرده است: ویژگی‌های کلیدی و مهم این نوع برنامه‌سازی و طراحی عبارت اند از: الف) با نگاه طراحانه بوده و برای ساماندهی کیفیات محیطی است. ب) کیفیات محیطی می‌تواند در ابعاد ده گانه ۱- فضا ۲- کارکرد ۳- ریخت‌شناسی ۴- ادراک ۵- منظر ۶- اجتماعی اقتصادی ۷- زمینه ۸- زمان ۹- زیست‌بوم و ۱۰- شهود؛ تبیین و بررسی می‌شود. ج) این رویکرد در جست و جوی کیفیات محیطی از قبیل هویت، معنی، خوانایی، سرزندگی، پیاده‌مداری، رنگ تعلق، غنای حسی، تناسبات بصری، حس مکان، زیست‌پذیری، اجتماع‌پذیری و ... در خلال ابعاد ده گانه است. د) با

طراحی شهری و منطقه‌ای زمینه‌گرا در مسیر سفر امام رضا(ع) به ایران ❖ ۱۱۳

رویکرد راهبردی بوده و به حساس‌ترین، کلیدی‌ترین و حیاتی‌ترین موضوعات می‌پردازد.

فرایند برنامه‌سازی در طراحی شهری و منطقه‌ای با رویکرد راهبردی عبارت‌اند از: (۱) شناخت و تحلیل ویژگی‌های محیطی عرصه عملیاتی طرح (در دو مقیاس عرصه عملیاتی طراحی و فرادست بر اساس نمایانگرهای طراحی شهری) (۲) تدوین برنامه‌ها و طرح‌های ساخت‌وساز و ساماندهی/توسعه (تدوین چشم‌انداز، اهداف کلان و خرد، راهبردها و سیاست‌های طراحی شهری). به کارگیری این نوع روش برنامه‌ریزی/طراحی در مسیر هجرت امام رضا(ع)، به عنوان مسیری فرهنگی گردشگری می‌تواند به توسعه زمینه‌گرای این مسیر به همراه توسعه سکونتگاه‌های موجود در مسیر منجر شود. به عبارت دیگر رویکرد مذکور، قابلیت‌ها و فرصت‌های محیطی/زمینه‌ای را در راستای تعریف، تقویت و ارتقای مسیر مذکور با اولویت زمینه فرهنگی/رضوی به کار می‌گیرد.

۴- تبیین و تحلیل تاریخ و مسیر حرکت امام رضا(ع) در ایران

تاریخ حرکت امام رضا(ع) در ایران: بخشی از روزگار زندگانی امام رضا (ع) همزمان با خلافت هارون الرشید بود. در این زمان است که مصیبت دردناک شهادت پدر بزرگوارشان و دیگر مصیبت‌های اسفبار برای علویان (سادات و نوادگان امیرالمؤمنین) واقع می‌شود. در آن زمان کوشش‌های فراوانی در تحریک هارون برای کشتن امام رضا (ع) می‌شد تا آن جاکه در نهایت هارون تصمیم به قتل امام گرفت؛ اما فرصت نیافت نقشه خود را عملی کند. بعد از مرگ هارون فرزندش امین به خلافت رسید. در این زمان به علت مرگ هارون ضعف و تزلزل بر حکومت سایه افکنده بود و این تزلزل و غرق بودن امین در فساد

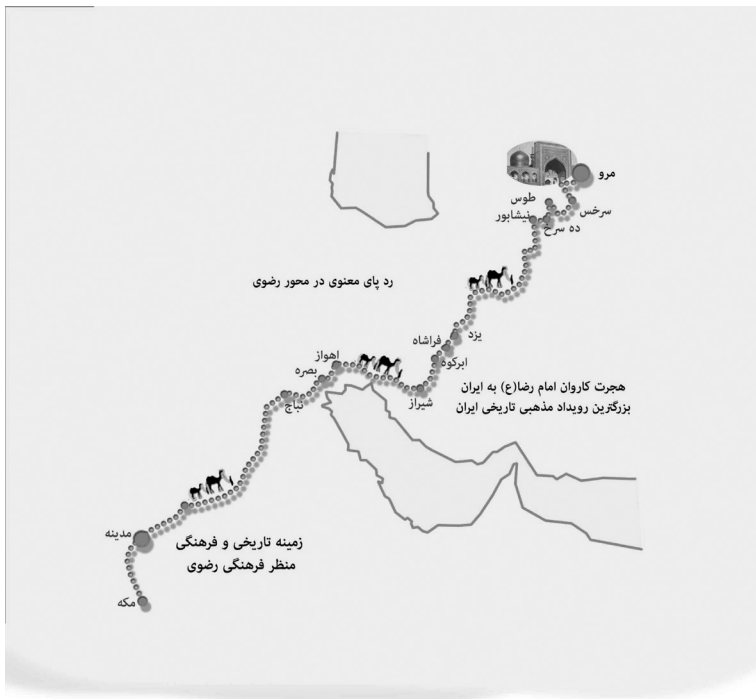
و تباهی باعث شده بود که او و دستگاه حکومت، از توجه به سوی امام و پیگیری امر ایشان بازمانند. از این رو می‌توانیم این دوره را در زندگی امام دوران آرامش بنامیم (علیخانی، ۱۳۹۱: ۲). امام رضا^(ع)، پس از چهار ماه مسافرت، در نیمه اول سال ۲۰۱ هجری قمری وارد مرو شد (ابن بابویه، ۱۳۷۸: ۱۳۶). علامه محمدباقر مجلسی در بحار الانوار، تاریخ ولایت عهدی امام رضا^(ع) را هفتم رمضان سال ۲۰۱ هجری قمری می‌داند (مجلسی، ۱۴۰۴: ۱۱۲).

مسیر حرکت امام رضا^(ع) در ایران: مسیر حرکت امام رضا^(ع) از مدینه تا مرو هم اکنون در محدوده چهار کشور عربستان، عراق، ایران و ترکمنستان قرار می‌گیرد. محدوده مربوط به ایران شهرها، مناطق و آبادی‌های متعددی از جنوب غربی تا شمال شرقی کشور را فرا می‌گیرد. مأمون برای عملی کردن اهداف ذکر شده چند تن از مأموران مخصوص خود را به مدینه، خدمت حضرت رضا^(ع) فرستاد تا حضرت را به اجبار به سوی خراسان روانه کند. همچنین دستور داد حضرت را از راهی که کمتر با شیعیان برخورد داشته باشد، بیاورند. مسیر اصلی در آن زمان راه کوفه، جبل، کرماتشاه و قم بوده است که نقاط شیعه‌نشین و مراکز قدرت شیعیان بود. مأمون احتمال می‌داد که ممکن است شیعیان با مشاهده امام در میان خود به شور و هیجان آیند و مانع حرکت ایشان شوند و بخواهند آن حضرت را در میان خود نگه دارند که در این صورت مشکلات حکومت چند برابر می‌شد. بنابراین امام را از مسیر بصره، اهواز و فارس به سوی مرو حرکت داد. مأموران او نیز پیوسته حضرت را زیر نظر داشتند و اعمال امام را به او گزارش می‌دادند (علیخانی، ۱۳۹۱: ۲). در منابع و اسناد معتبر درباره سفر امام رضا^(ع) و توقف ایشان به مسیرها و نقاط زیر اشاره شده است:

- عبور کاروان امام پس از بصره از نزدیکی کوفه به بغداد و از آن جا به قم و اقامت در محل فعلی «مدرسه رضویه» نقل میکند(ابن طاووس، ۱۳۶۸: ۱۰۵).
- برخی از تاریخ‌نگاران مسیر حرکت را از مدینه بصره، اهواز، فارس، اصفهان، قم، ری، سمنان، دامغان، نیشابور، طوس، سرخس به مرو ذکر کرده اند(صنیع‌الدوله، ۱۳۶۲: ۷۴۰).
- مسیر کاروان امام رضا^(ع) از طریق معدن نقره، نیاج بصره، اهواز، فارس، یزد و خراسان است(عرفان‌منش، ۱۳۷۶: ۳۵).
- در کتاب عیون اخبارالرضا، به محل اقامت امام رضا^(ع) در نیشابور و استقبال از ایشان اشاره دارد(ابن بابویه، ۱۳۷۸: ۱۳۵).
- ابن شهر آشوب، در کتاب مناقب آل ابی طالب، ده سرخ را محلی می‌دانند که آهویی به امام رضا^(ع) پناهنده شد(ابن شهر آشوب، ۱۳۹۲: ۳۴۸).
- حضرت رضا^(ع) سپس به طوس رسیدند، حضرت در توفان که بخشی از طوس بود در روستای سناباد، داخل خانه حمیدبن قحطیه طائی شدند در قبه‌ای که قبر هارون در آن جا بود، سپس با دست خود بالای قبر هارون خطی کشیده و فرمودند: این جا تربت من است، من در این جا مدفون خواهم شد (مفید، ۱۴۱۳ هـ.ق. : ۲۷۰).
- در حدیثی از پیامبر اکرم^(ص) نقل شده که مرو را ذوالقرنین ساخت و عزیر پیامبر در آن نماز خواند(طبرسی، ۱۳۹۲: ۸۹).
- امام رضا^(ع) و همراهان پس از ترک نیاج از طراف بادیه به سمت بصره حرکت کردند و پس از ترک بصره با کشتی وارد خرمشهر و از آن جا رهسپار اهواز شدند(رفیعی، ۱۳۸۹: ۱۶۳).
- شیخ صدوق از رجاءبن ابی ضحاک روایت کرده است که گفت مأمون مرا

فرستاد که حضرت رضا^(ع) را از مدینه به مرو آورم و امر کرد آن جناب را راه بصره و اهواز و فارس حرکت دهم و از طریق قم نبرم و او را نیز امر کرد که آن جناب را در شب و روز حفظ کنم (قمی، ۱۳۷۶: ۹۹۳).

مسیر هجرت امام رضا^(ع) از مدینه به مرو همانند شکل شماره ۱ چنین است: ۱- مدینه ۲- مکه ۳- نیاج ۴- بصره ۵- اهواز ۶- اریق (اریک) ۷- ارجان (بهبهان) ۸- ابرکوه (ایرقو) ۹- ده شیر (فرشاه) ۱۰- یزد ۱۱- قدمگاه خرائق (مشهدک) ۱۲- رباط پشت بام ۱۳- نیشابور ۱۴- قدمگاه نیشابور ۱۵- ده سرخ ۱۶- طوس ۱۷- سرخس ۱۸- مرو (سیدکباری، ۱۳۷۶: ۲۳).

شکل ۱- مسیر حرکت امام رضا(ع) از مدینه تا طوس، گذرگاه‌ها و توقفگاه‌های کاروان امام رضا(ع)

ورود امام رضا(ع) به منطقه اهواز: امام رضا(ع) در ورود به ایران از شهرهای اهواز، رامهرمز، شلمچه و ... عبور کرده است. کاروان تا اهواز، از ساحل تا کارون طی طریق کرده و در طول مسیر از آب و علوفه حوضه رود بهره گرفته و تا اهواز هیچ اثری از آن به جای نمانده است. سپس در آرمگاه علی بن مهزیار، صحابه آن حضرت و حضرت جواد(ع) در نزدیکی کارون، توقف می‌کند. کاروان پس از گذر از کارون، مسیر رامهرمز را در پیش می‌گیرد و با بهره‌گیری از نعمات دشت جنوبی زاگرس و گذر از رامهرمز به سوی ارجان که در هشت کیلومتری شمال بهبیان قرار دارد، طی طریق می‌کند و با گذر از مارون از طریق پل ساسانی که هنوز آثاری از آن باقی می‌ماند در ساحل شرقی رود اتراق می‌کند و قدمگاهی دیگر برای تسکین درد دردمندان پدید می‌آید (سالاری، ۱۳۸۸: ۵۲).

ورود امام رضا(ع) به منطقه یاسوج: از ارجان تا شهر کهن ابرکوه، نشانه معتبری وجود ندارد و در هیچ سند تاریخی به عبور کاروان امام(ع) از شیراز اشاره‌ای نشده است، زیرا علاوه بر طولانی شدن مسیر، زمینه تماس دوستداران ولایت با امام(ع) مهیاتر می‌شد، بدین دلیل عبوری غیر متعارف از دره مارون و گذر از معبرهای کم‌عرض و پر عمق تا رسیدن به تل خسرو (یاسوج) و اقلید و ورود به کویر ابرکوه پیش‌بینی می‌شود (همان: ۵۸). قدمگاه سده و وجود مقابر امام زادگان و زنان نیکو سرشت مانند بی‌بی خاتون در منطقه مبین مسیری است که کاروان آن را پیموده است. بر سر در ورودی بنایی محقر، در ساحل شرقی مارون و به فاصله کمی در غرب کارخانه سیمان بهبهان یک بیت شعر با متن ذیل

جلوه گر است:

گر میسر نشود بوسه زنم پایش را/ هر کجا پای نهد بوسه زنم جایش را
این بنا قدمگاه امام رضا^(ع) است که به عهد دیلیمان برمی گردد. در مجاور
بنای مذکور، آثار پلی که پیوند دهنده ساحل شرقی به ساحل غربی رود مارون
بوده مشهود است. مهم ترین نقطه مسیر سفر امام رضا^(ع)، بعد از قدمگاه ارجان،
قدمگاه سده است. شهر سده در شمال استان فارس، در فاصله ۱۶۵ کیلومتری
شیراز و ۷۵ کیلومتری اقلید واقع شده است. امام رضا^(ع) در سفر خویش در این
شهر عبور کرده و کاروان بر سر چشمه ساری که هم اکنون درختانی چند صدساله
و سربه فلک کشیده دارد توقف کردند و مدتی در آن جا سکنی گزیدند.

ورود امام رضا^(ع) به منطقه یزد: شهر ابرکوه که عمر سرو باستانی اش به
حدود پنج هزار سال می رسد، در حاشیه کویر و بر سر راه یزد به شیراز واقع
شده و مسجد بیرون قدمگاه امام رضا^(ع) یکی از آثار ارزشمندی است که در
جنوب شرقی شهر قرار دارد. ساکنان ابرکوه به نقل از اسلاف که آن هم سینه به
سینه انتقال یافته است با بیان معجزاتی یاد و خاطره حضور کاروان نور را گرامی
می دارند. نقل است که به زمان ورود امام^(ع) به آن شهر، اداره امور حمام بر عهده
پیرمردی بود که کهولت مانع از انجام صحیح خدمت می شد، او شرح ناتوانی
خویش و اشتیاق به خدمت را به عرض امام رسانید، امام او را امر به مسدود کردن
آتش خانه حمام کردند و از آن زمان تا وقتی که پیرمرد در قید حیات بود حمام
همواره گرم می شد و شکایتی هم مطرح نبود.

در روستای تاریخی توران پشت، در فاصله ۶۰ کیلومتری جنوب شهرستان
تفت، یکی دیگر از آبادی ها قرار دارد که در مسیر سفر امام^(ع) داشته است. در

این شهر قدمگاه منسوب به امام رضا(ع) و دیگر جاذبه‌های گردشگری مانند شیخ جنید، پیرمراد، بقعه سیدگل سرخ، چهل دختران و وجود دارد. شهر خراتق، علاوه بر این که جزئی از مسیر سفر امام رضا(ع) بوده، آرامگاه بابا خادم، خدمتگزار امام رضا(ع) را نیز در خود جای داده است. بعد از صحرای طبس، کاروان وارد منطقه کوهستانی می‌شود و سفر خویش را به سمت خراسان ادامه می‌دهد. همچنین در منطقه جوخواه طبس که منطقه سرسبز و آباد است، علاوه بر وجود امام زاده حسین(ع)^{۱۰} برادر امام رضا(ع) توقف کاروان نقل شده است. ورود امام رضا(ع) به منطقه خراسان: اتراق‌گاه دیگر امام پس از نیشابور، قدمگاه است (شکل شماره ۲) که یکی از پرآوازه‌ترین توقفگاه‌های کاروان نور محسوب می‌شود. سالانه عده کثیری برای زیارت به آن جا می‌روند و از چشمه آب بهره می‌برند و پوست درختان کهن سال به رسم تبرک به همراه خود می‌برند. در این محدوده از گذشته، آب‌انبار، کاروان سرای معتبری وجود داشته است. نقل است که امام(ع) پس از ورود به نیشابور در محله فز یا بوژ، کوچه بلاش آباد و در منزلی که صاحب آن بعدها "پسندیده" لقب گرفت، اسکان گزیدند و هسته بادامی را در گوشه حیاط منزل نشانند. آن هسته درختی شد و قد برافراشت و تا سال‌ها بعد میوه و پوست آن درخت، شفابخش درد دردمندان بود. در این شهر، امام هنگام عزیمت، به تقاضای دو تن از بزرگان شهر، حدیث سلسله‌الذهب را قرائت فرمودند.

بعد از نیشابور، توقفگاه دیگر کاروان امام در منطقه خراسان، روستای ده‌سرخ است. انجام مراسم نماز در شمال شرقی ده‌سرخ، چشمه زمینی مشهور

۱۰. اما رضا(ع) در دوره ولایت‌عهدی، طی نامه‌ای به حاکم وقت طبس مرقوم داشته و به یافتن یکی از برادران خود که در آن ناحیه مفقود شده او را موظف کرده اند (سالاری، ۱۳۸۸: ۲۳).

به تختگاه امام^(ع) وجود دارد که از نظر اهالی متبرک بوده و مراسم مذهبی در آن انجام می‌گیرد. کاروان امام پس از ده‌سرخ در مسیر طوس، با گذر از پستی و بلندی‌ها به سناباد وارد می‌شود و در باغ حمیدین قحطبه طایی اسکان می‌گیرد و در این مسیر شاید از کوه معجونی که با سنگ آن ظروف زیبا می‌سازند گذر کرده باشد. مسیر بعدی، شهرهای طوس و مرو است که در مسیر جاده ابریشم واقع شده است. امام در مسیر طوس برای زیارت آرامگاه خواجه ربیع توقف و سپس به مرو^{۱۱} حرکت می‌کنند.

شکل ۲- باغ قدمگاه نیشابور و کاروان سرای آن (حیدری و بهبهانی، ۱۳۸۷).

۵- طراحی شهری و منطقه‌ای در محور حرکت امام رضا^(ع) با تاکید

بر ارزش‌های رضوی

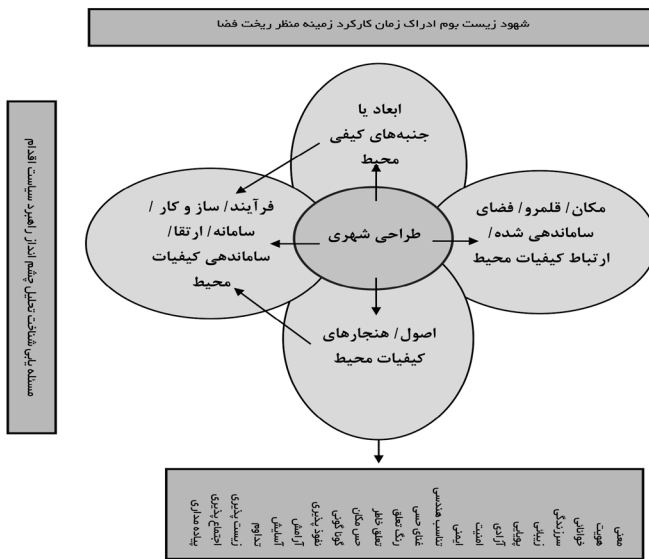
بررسی مسیر سفر امام رضا^(ع) با ابعاد طراحی شهری: مسیر حرکت امام رضا^(ع)، به عنوان محوری فرهنگی، مذهبی، گردشگری و تاریخی بسیاری از زمینه‌های بومی موجود در مسیر را پیش روی خود دارد. این مسیر با عبور از

۱۱. شهر مرو در جنوب‌شرقی ترکمنستان و در انتهای کویر قره‌قوم واقع است.

نقاط، مسیر و پهنه‌های ارزشمند طبیعی، تاریخی، فرهنگی فرصتی ارزشمند پیش‌روی برنامه‌ریزی و طراحی منطقه‌ای و شهری می‌نهد. از طرفی دیگر الحاق شدن ابعاد معنوی، مذهبی و تاریخی در باب ورود، توقف و عبور امام رضا(ع) به این محدوده‌ها ارزش‌ها و فرصت‌های مذکور را غنی‌تر و پربارتر کرده است. حرکت امام رضا(ع) از این مسیر در زمان مشخصی از تاریخ ایران، به عنوان مهم‌ترین و بزرگ‌ترین رویداد دینی و مذهبی کشور قلمداد می‌شود که متعاقب آن رویدادهای مهمی در ادامه آن به وقوع پیوسته است. این رویدادها عبارت‌اند از: حرکت حضرت معصومه(ع) برای دیدار امام رضا(ع) و وفات ایشان در شهر قم، ورود اقوام و خویشاوندان امام رضا(ع) برای پیوستن به ایشان و جلوگیری حکومت مامون عباسی از ورود کاروان و درگیری و شهادت بسیاری از نزدیکان و اقوام امام که به صورت اما مزاده‌های متعدد در سراسر ایران، قزوین، سرخون بندرعباس و... دیده می‌شود؛ حمایت و ارتباط مردم شهرها و سکونتگاه‌های ایران از اقوام و خویشاوندان امام و درگیری با ماموران حکومت عباسی و در نتیجه آن شهادت حامیان مردمی کاروان‌های مذکور، احداث قدمگاه‌هایی مربوط به ورود و عبور امام(ع)؛ نقل سینه به سینه احادیث و روایات و خاطرات امام و کاروان‌های میهمان در دوره‌های مختلف بعد از آن و...

مطالعه و بررسی این زمینه‌ها با ابعاد ده‌گانه طراحی شهری، می‌تواند به تبیین دقیق موضوع و راهگشایی در ارائه چشم‌انداز و راهکارهای عملیاتی مؤثر باشد. همان‌طوری که در شکل ۳ نمایش داده می‌شود فرایند طراحی شهری شامل شناخت و تحلیل، ارائه چشم‌انداز و راهبردها و سیاست‌ها و اقدام‌های مربوطه است. همچنین ابعاد مذکور عبارت‌اند از: فضا، کارکرد، ریخت‌شناسی،

زمینه، ادراک، زمان، اجتماعی و فرهنگی، اقتصادی و زیست بوم. (کرمونا، ۱۳۹۱: ۶۵-۷۷ و بهزادفر، ۱۳۸۸: ۳-۱۸). پس از شناخت و تبیین مسیر مورد مطالعه، تحلیل در ابعاد ده گانه مذکور و با تکنیک سوات انجام می شود:

شکل ۳- ابعاد، فرایند و هنجارهای طراحی شهری (بهزادفر، ۱۳۸۸: ۱۵).

زمانی که فعالیت طراحی شهری مستلزم تهیه راهبردی برای عرصه عمومی می شود، سایت خود قسمتی از زمینه است. در یک پروژه توسعه شهری زمینه شامل سایت به علاوه محدوده بلا فصل پیرامونش می شود. هر چه مقیاس پروژه بزرگ تر باشد به محدوده وسیع تری برای ایجاد یا کنترل زمینه نیاز است. به طور کلی پروژه های طراحی شهری در هر مقیاسی که باشند در زمینه محلی خود قرار

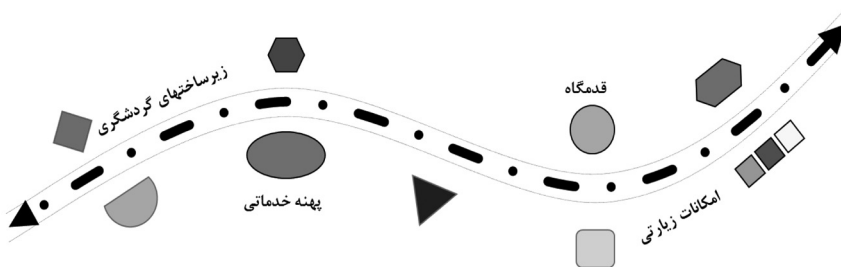
گرفته و آن را تقویت می‌کنند

- نمایانگر فضا: بحران مکان به مفهوم بحران معنی از بارزترین مشکلات شهرسازی معاصر است که در ایجاد فضاهای شهری فاقد هویت، فاقد تاریخ و فاقد ارتباط تجلی یافته است (پرتوی، ۱۳۸۲: ۴۱). مکان دارای ارتباطی تاریخی (کرونولوژیکی) با یک زمینه وسیع‌تر فیزیکی، فرهنگی یا احساسی است و در حالیکه غیر مکان فاقد چنین ارتباطی است مکان دارای موجب احساس ریشه‌دار بودن و بی‌مکانی بر فقدان معنی دلالت دارد (پرتوی، ۱۳۸۲: ۴۵). رویدادهای تاریخی و مذهبی به مثابه زمینه‌ای تاریخی، فرهنگی قابلیت معنادهی به فضا را در فرایند مکان‌سازی دارند.

در این نمایانگر تمامی عناصر مهم به عناصر هندسی (نقطه، خط، صفحه و حجم) تعبیر می‌شوند که می‌توانند از نوع طبیعی، نیمه‌طبیعی/نیمه‌مصنوع، مصنوع باشند. در جاده ولایت عناصر نقطه‌ای شامل شهرها و آبادی‌ها، امام زاده‌ها، قدمگاه‌ها، چشمه‌ها، باغ‌ها، ایستگاه‌ها، مراکز صنعتی و ... می‌شوند. عناصر خطی شامل مسیرها، راه‌های ریلی، راه‌های جاده‌ای، مسیرهای هوایی، مسیرهای پیاده، رودها و دره‌ها و ... می‌شوند. عناصر سطحی عبارت اند از: دشت‌ها، مزارع و عناصر حجمی شامل کوه‌ها و گنبد‌های نمکی (احجام طبیعی) است. مهم‌ترین هنجارهای این نمایانگر؛ هویت‌مندی، تشخیص، انسجام و یکپارچگی فضایی، تنوع و تناسبات فضایی است. هجرت امام رضا(ع) به ایران به عنوان زمینه‌ای ارزشمند، فرصتی برای ارتقای فضا به مکان است که در مقیاس‌های مختلف قابلیت مکان‌سازی را دارد. به طوری که در زمینه فضا‌سازی اعم از ایجاد فضاهای شهری، مراکز و کانون‌های عمومی و همگانی، ضمن در نظر

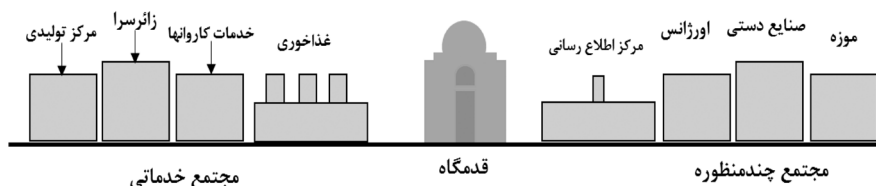
گرفتن ملاحظات و نیازهای عمومی، معانی رضوی و فرم و محتوی هماهنگ با الگوی زمینه‌ای را به همراه خواهد داشت.

- نمایانگر کارکرد: در این نمایانگر مفاهیم و متغیرهایی همچون (۱) کاربری و فعالیت‌ها شامل کارکرد غالب آبادی‌ها که ساختار منطقه را معنی‌دار می‌کند. (۲) شبکه حمل و نقل و دسترسی‌ها شامل مبادی ورودی منطقه و راه‌های اصلی زمینی، ریلی، دریایی، هوایی (۳) زیرساخت‌های درون‌شهری و برون‌شهری شمال تاسیسات و تجهیزات زیربنایی و روبنایی مانند اقامتگاه‌ها و زائرسراهای درون و برون‌شهری، ایستگاه‌ها و پایانه‌ها و ... (۴) عناصر خدماتی، سکونت و ... (۵) سازمان، ساختار و روابط کارکردی. مهم‌ترین هنجارهای این نمایانگر کارایی، سازگاری، ایمنی، سلامتی، سرزندگی، راحتی، آسایش و تنوع است. در محور گردشگری رضوی، برنامه‌ریزی برای ایجاد و تقویت زیرساخت‌های حمل و نقل عمومی، رفاهی، بهداشتی، درمانی، مذهبی و ... از ضروریات تحقق محور گردشگری موفق و مطلوب است.

شکل ۴- توسعه زیرساخت‌های کارکردی در مناطق مسیر هجرت امام

رضا^(۴)

شکل ۵- توسعه زیرساخت‌های کارکردی در مناطق مسیر هجرت امام

رضا^(۴) با رویکرد احداث ارسن شهری^{۱۲}

– نمایانگر زمینه: منظور از زمینه در این نمایانگر تمامی نمودهای ثابت در بود و نبود یک عرصه (تاریخی، طبیعی، فرهنگی، اجتماعی و کالبدی) است. آن چه که در یک صحنه، عرصه همگانی بیرونی وجود ماندگار دارد و بود و نبود آن، صحنه را پرشش‌برانگیز می‌کند. قدمگاه‌ها، امام زاده‌ها از مهم‌ترین عناصر زمینه‌ای جاده ولایت است. مهم‌ترین هنجارهای این نمایانگر هویت، معنی‌داری، تعلق خاطر، تداوم، زیست‌پذیری، تنوع و زیبایی است. واقعه تاریخی، فرهنگی و مذهبی هجرت امام رضا^(ع)، به عنوان یکی از اساسی‌ترین زمینه‌های فرهنگی، تاریخی و مذهبی محسوب می‌شود. حفاظت و احیای این زمینه یکی از وظایف اصلی در توسعه مناطق مربوطه است که توجه و احترام به زمینه‌های ارزشمند رضوی، می‌تواند تمامی کیفیت‌های مذکور را به همراه داشته باشد.

۱۲. ارسن شهری به مجموعه‌ای از کاربریهای فرهنگی و خدماتی و درمانی گفته می‌شود که پیرامون یک عنصر یا فضای شهری همچون بقاع متبرکه ایجاد می‌شوند.

صاحب تاریخ نائین معتقد است که این قدمگاه ها و آثاری که از نقش پای حضرت روی سنگ است نقشی است که به عنوان یادبود آن حضرت روی سنگ حک کرده اند (بلاغی، ۱۳۶۹: ۲۳۰).

- نمایانگر ریخت شناسی: در این نمایانگر شکل و فرم کلی خانه ها، بلوک ها، آبادی ها، راه ها، رودها، دشت ها، دره ها، کوه ها، سواحل، قدمگاه ها، کوه ها، قدمگاه ها و ... بررسی می شود. مهم ترین هنجارهای این نمایانگر تناسبات هندسی، نفوذ پذیری، زیست پذیری و انعطاف پذیری است. فرم فضاها، بناها و عناصر واقع در محور امام رضا^(ع) ضمن برخورداری از منظر منحصر به فرد ایرانی اسلامی، گویای هویت هر محدوده و گامی در تعمیق هویت رضوی است. به عنوان مثال فرم قدمگاه ها با الگوی معماری ایرانی اسلامی و توسعه و احیای این فضاها و تکمیل زیرساخت های گردشگری در نقاط مذکور در ارتقای این بعد مؤثر است. فرم معماری قدمگاه های منسوب به امام رضا^(ع) از تشخیص و تعیین خاصی برخوردار است. در شهر نائین چند قدمگاه وجود دارد که منسوب به امام رضا^(ع) است. قدمگاه مسجد قدیمان یا مسجد جامع قدیم که بنا بر گفته بلاغی، مسجد قدمگاه بوده و بر اثر کثرت استعمال «مسجد قدیمان» نام گرفته، از کهن ترین مساجد جامع معروف نائین است و قبل از ظهور اسلام در ایران، این مسجد آتشکده بوده است. قدمگاه، در ضلع جنوب شرقی مسجد به شکل مثلث است که یک متر از زمین ارتفاع دارد و اطراف آن را نرده چوبی نصب کرده اند. نقش پای روی سنگ به چشم می خورد که قدر مسلم به عنوان یادگار از ورود و توقف آن حضرت در این مکان ساخته شده است. صاحب کتاب تاریخ نائین معتقد است که حضرت رضا^(ع) در این مسجد نماز گزارده است (بلاغی، ۱۳۶۹:

طراحی شهری و منطقه‌ای زمینه‌گرادر مسیر سفر امام رضا(ع) به ایران ❖ ۱۲۷

۵۸ و ۲۳۱-۲۳۳)

- نمایانگر زمان: در این نمایانگر مفاهیم و متغیرهایی همچون (۱) نمودهای پویش زمان (شب و روز، تغییرات فصول و آب و هوا و...) (۲) نمودهای تاریخی زمان (۳) نمودهای آرمانی زمان (آزادی و محبوس بودن زمان) بررسی می‌شود. مهم‌ترین هنجارهای این نمایانگر دل‌اندوخی، حس زمان، حس مکان و تنوع است. تحولات تاریخی همزمان با سفر امام رضا(ع) در جاده ولایت مانند دیدار با مردم منطقه، و نیز تحولات بعد از ایشان مانند شهادت امام زادگان توسط مأموران دولتی از جمله نمودهای نمایانگر زمان در این مسیر است.

از جمله توقفگاه‌های مهم امام رضا(ع) در یزد قدمگاه خرائق (مشهدک) یزد است. خرائق در شش کیلومتری یزد واقع شده است. مقامی که محل نزول حضرت ثامن الائمه است در مشهدک قرار دارد. مشهدک در کنار قبرستان خرائق قرار دارد و تنها از آن بقعه گلی کوچک و ویرانه‌ای که یک طاق گنبدی شکل دارد بر جای مانده است. اهالی این منطقه مشهدک را محل عبادت و نماز حضرت امام می‌دانند. بنابراین آن جا را محلی مقدس می‌شمارند و قاریان در آن جا به قرائت قرآن می‌پردازند (عرفان منش، ۱۳۷۶: ۱۴) و (سعیدی زاده، ۱۳۹۱: ۲۱۷-۲۲۵).

- نمایانگر ادراک: آن چه محیط شهری را برای مردم معنا دار می‌کند و چگونگی احساس مردم (بعد عاطفی) به علاوه شکل‌گیری تصاویر ذهنی است. محیط‌های شهری شامل نشانه‌ها، معناها و ارزش‌ها است. این نشانه‌ها برگرفته از ریشه‌های اجتماعی، فرهنگی و اعتقادی، است (کرمونا، ۱۳۹۱: ۶۵). در این نمایانگر تصویر ذهنی ساکنان، (تمام آن چه که از محیط اعم از طبیعی و مصنوع

در ذهن متوسط جامعه جای می گیرد، بررسی می شود. مهم ترین هنجارهای این نمایانگر حس مکان و تعلق خاطر است. ورود امام رضا^(ع) به ایران و عبور و توقف از نقاط مختلف این سرزمین، این محور را مملو از احساسات عمیق شیعی و رضوی می کند. تقویت این نقاط به ویژه قدمگاه ها، دروازه های رضوی و مراسم و برنامه های تفریحی، ورزشی و فرهنگی، اردوهای فرهنگی در محور امام رضا^(ع) می تواند تصویر ذهنی مردم را تقویت کند و مکان هایی با تعلق خاطر بالا را به وجود آورد. قدمگاه های منسوب به امام رضا^(ع) از مهم ترین عناصر ایجاد تصویر ذهنی شاخص و تقویت تعلق خاطر گردشگران مسیر امام رضا^(ع) می توانند باشند. وجود قدمگاه های امام رضا^(ع) به همراه عناصر تاریخی و طبیعی و رویدادهای فرهنگی و اجتماعی همگی گره هایی هستند که این مسیر را در واقعیت و ذهنیت به هم پیوند می زنند.

- نمایانگر منظر: در این نمایانگر مفاهیمی همچون نوع منظر (طبیعی، مصنوع، اجتماعی)؛ سازمان بصری؛ قالب (جدارها، کف، پرسپکتیو آسمان، بام) مقیاس، سیلوئت و جزئیات بررسی می شود. مهم ترین هنجارهای این نمایانگر تناسبات بصری، سرزندگی، هویت، زیبایی، تعلق خاطر، تداوم است. محور فرهنگی امام رضا^(ع) می تواند منظر رضوی را در بستری ایرانی، ارائه کند. منظر فرهنگی رضوی می تواند شامل نام ها و اسامی رضوی بر فضاها، اماکن و ساختمان های مهم عمومی باشد مانند دروازه ورود امام رضا^(ع)، خیابان یا میدان امام رضا^(ع)، بازار امام رضا^(ع) و ... یا این که مناظر طبیعی و مصنوع با آماده سازی و آیین های تشریف کاروان امام، مزین شوند. در ده سرخ امام^(ع) به منظور دستیابی به آب برای وضو زمین را به دست خویش اندکی حفر می کند و

طراحی شهری و منطقه‌ای زمینه‌گرادر مسیر سفر امام رضا(ع) به ایران ❖ ۱۲۹

چشمه‌ای می‌جوشد که تاکنون موجود است.

روستای توران پشت در سر راه تفت به یزد قرار دارد و جزو شهرستان تفت است. بنا به اعتقاد مردم این مسجد قدمگاه امام رضا^(ع) است. در این قدمگاه یک سنگ مرمر که روی آن صلوات بر ائمه معصومین^(ع) ذکر شده وجود دارد. این سنگ متعلق به اوایل دوره صفویه است (پاپلی یزدی، ۱۳۶۷: ۱۵۲).

شکل ۶- مناظر و جاذبه‌های منطقه یزد؛ گنبد شیخ جنید در روستای توران پشت (راست) و قدمگاه امام رضا^(ع) در توران پشت (چپ)
(<http://tooranposht.ir>)

– نمایانگر اجتماعی اقتصادی: در این نمایانگر ویژگی‌های اجتماعی و اقتصادی منطقه، قابلیت‌ها و نیازهای اجتماعی اقتصادی، قرارگاه‌های اجتماعی و پاتوق‌ها و ... بررسی می‌شود. مهم‌ترین هنجارهای این نمایانگر تعلق خاطر، حس همبستگی اجتماعی، همبستگی اجتماعی و کالبدی و امنیت است. احیای محور امام رضا^(ع) بارویکرد حاضر می‌تواند به رونق گردشگری مذهبی و ایرانی به تقویت اقتصاد پایدار این مناطق منجر شود. خاطرات برجای مانده در طول تاریخ، آیین‌ها و سنت‌هایی مانند مراسم توزیع نذری، به عنوان قابلیت‌هایی

برای اتصال نقاط این محور به یکدیگر و تقویت گردشگری محسوب می‌شوند. قاعده طلایی فرانسیس تیبالدز با عنوان موضوع اصلی مکان بیانگر این ایده است که زمینه‌ها اولین مولفه‌های سازنده طراحی شهری موفق هستند. کیفیت منحصر به فرد هر مکان شاید با ارزش‌ترین منبع در دست طراحان شهری است که عموماً در زمینه‌های موجود، مجموعه‌ها یا سایت‌هایی با زمینه خاص کار می‌کنند. تفکرات نوآورانه و رهایی از طرح‌های جامع در رد مدرنیسم از طراحی فضاهای شهری بسیار پاسخگو و مؤثر بودند. به عنوان یک پاسخ مطلوب، ارجحیت با طرحی است که به شخصیت و زمینه محلی احترام می‌گذارد و به آن توجه می‌کند. همه زمینه‌ها به یک درجه مشابهی از حساسیت و توجه نیاز ندارند، محدوده‌هایی که دارای شخصیت یکپارچه‌ای هستند به پاسخ‌هایی با توجه و ملاحظه بیشتری نیازمندند و در عوض مناطقی با کیفیت محیطی پایین‌تر فرصت مناسبی برای خلق شخصیت جدید فراهم می‌آورند که اکثر محدوده‌ها در طیفی بین این دو حد قرار دارند. شایان ذکر است که نه تنها کیفیت زیباشناختی یا تاریخی ویژه بلکه کیفیت اجتماعی یا فرهنگی محیط ارزشمند و قابل توجه و ملاحظه است (کرمونا، ۱۳۹۱: ۸۱).

بلاغی در تاریخ نائین می‌نویسد: بین بافران و نائین که یک فرسنگ مسافت است، درختی وجود دارد که مورد توجه اهالی است. این درخت را به زبان محلی درخت «سیس» و نیز درخت «موم روضا»^{۱۳} می‌نامند و در بیست و یکم ماه رمضان و در روز عاشورا در آن جا جمع می‌شوند و آش می‌پزند و پارچه به آن درخت می‌بندند و برگ درخت را برای تبرک به خانه‌های خود می‌برند.

۱۳. "موم روضا" در زبان محلی منطقه نائین، درخت متناسب و متبرک به امام رضا(ع) می‌باشد.

آن‌ها معتقدند که حضرت رضا^(ع) در زیر آن درخت غذا تناول فرموده و وضو ساخته است. مؤلف تاریخ نائین می‌افزاید: شاه عباس کبیر در سال ۱۰۰۹ هـ.ق نذر کرد که اگر بر عثمانیان پیروز شود پای پیاده به زیارت مشهد مقدس حضرت رضا^(ع) رهسپار شود و صاحب وقایع السنین در وقایع سال ۱۰۱۰ هـ.ق می‌نویسد: شاه عباس تا آن جا که توانسته از مسیر حرکت امام رضا^(ع) اطلاع حاصل کند از همان مسیر راه پیموده است و چون به منطقه بافران و آن درخت رسیده، عمارتی بنا کرده که در دیوار آن به یاد غذا خوردن حضرت^(ع)، به جای کاشی معمولی از کاشی های زینتی که طرح کاسه و بشقاب بر آن بوده استفاده کرده است. وی به نقل از یک شاهد عینی می‌نویسد: سابقاً این کاشی ها به جای خود باقی بود ولی هم اکنون آثاری از آن ها باقی نمانده است (بلاغی، ۱۳۶۹: ۲۳-۲۴).

- نمایانگر زیست‌بوم: گردشگری مذهبی، نگاه گردشگر و زائر را به طبیعت با مفاهیم معنوی همراه می‌کند. باورها و اعمال دینی از طریق ایجاد هدف و معنی در زندگی، گسترش روابط اجتماعی، ارائه مراسم و ابزارهای تخلیه هیجانی، احساس تعلق ایجاد کردن در فرد و موجبات آرامش و تخفیف اضطراب را فراهم می‌کند (Tix and Frazier, 1998: 420). مفاهیم کلیدی زیست‌بوم در دو بخش کلیات (آب و هوا و خاک و ...) و جزئیات (توپوگرافی، پستی و بلندی، پوشش گیاهی، طبیعت خالص، زمین‌شناسی، گسل‌ها، معادن، آب‌های سطحی و آب‌های زیرزمینی، رطوبت، بارندگی، جهت باد، میزان باد و ...) بررسی می‌شود. مهم‌ترین هنجارهای این نمایانگر پایداری، زیست‌پذیری، سرزندگی، تنوع و زیبایی است. عناصر و زمینه‌های طبیعی و زیست‌محیطی واقع در محور امام رضا^(ع) می‌توانند در تلفیق با واقعه هجرت امام^(ع) در تحقق محور گردشگری

رضوی به کار گرفته شوند. چرا که کاروان امام^(ع) در سفر خویش از زمینه‌های طبیعی مانند چشمه‌ها و باغ‌ها استفاده کرده و این امر معنایی عمیق و مضاعف به محور گردشگری مذهبی و زیارتی می‌افزاید.

شکل ۷- چشمه رسول الله^(ص) (<http://www.irandeserts.com>)
و آبشار تنگ براق (<http://wikimapia.org>) در اقلید فارس

نتیجه تحلیل ابعاد فوق برای محور امام رضا^(ع) با مصادیق عینی می‌تواند به صورت جدول تفصیلی شماره ۱ ذیل تدوین و ارائه شود. این جدول که با استفاده از تکنیک تحلیل سوات و مطالعه کلی موضوعی و موضعی محور مورد مطالعه انجام تدوین شده است، شهرها و مناطق واقع در مسیر هجرت امام رضا^(ع) به ایران با این که دارای زمینه‌ها و معانی ارزشمند است، اما کمبودها و مسائل متعددی نیز دارند. در نظر گرفتن این زمینه ارزشمند در ارتقای کیفیات محیطی مناطق مذکور و تجلی زمینه مذکور در مسیر، به طوری که درخور نام و یاد امام رضا^(ع) بوده و نیز مسیری مناسب برای زائران و گردشگران می‌تواند معیار و شاخصی برای تحلیل یکپارچه مسیر باشد.

جدول ۱- تحلیل و بررسی نقاط قوت، ضعف، فرصت و تهدید مسیر حرکت
امام رضا(ع) (ماخذ: نگارندگان)

نقاط قوت	نقاط ضعف	فرصت‌ها	تهدیدها
نقش اساسی نقاط در هویت بخشی به مناطق، وجود تنوع در نقاط طبیعی مانند چشمه‌ها/ کوه‌ها/باغ‌ها	- نامناسب بودن نقاط و خطوط برای حرکت کاروان های پیاده	- ارتقای کیفیات فضایی در مسیر برای گردشگری مذهبی - گرامیداشت عبور امام رضا(ع) از مسیر هجرت - امکان ایجاد مسیرهای جاده‌ای و ریلی پیوسته - امکان ایجاد شبکه‌ای از نقاط و مسیرهای انسان محور	- خطر غلبه الگوهای غیربومی در توسعه مناطق جاده ولایت به جای الگوی بومی رضوی - خطر از بین رفتن محدود آثار رضوی در روند ساخت و سازهای معاصر و بی توجهی به آن‌ها
وجود کارکردها و مشاغل خاص و هویت مدار هر منطقه مانند کشت نیسکر/ زعفران و ...	- ضعف حمل و نقل عمومی - ایجاد کارکردهای صرفا کالبدی و عملکردی و فاقد معنا	- امکان ایجاد اقامتگاه های جدید، امکان تأسیس راه ریلی ولایت، قابلیت تلفیق کارکردهای بومی با اهداف جاده ولایت و پررونق نمودن مسیرها	- عملکردهای صرفا کالبدی و عملکردی بدون توجه به معانی و زمینه‌ها
وجود تنوع در فرم کلی عناصر طبیعی مانند دشت ها، رودها، کوه‌ها، کویرها، پوشش گیاهی در طول مسیر جاده ولایت- وجود فرم های هویت بخش قدمگاه ها در طول مسیر، آمیختگی عناصر طبیعی و مصنوعی مانند ساختمان ها/مزارع/ باغ ها/راه‌ها و ایجاد فرم باغشهری بومی.	- بی توجهی به فرم ها و الگوهای ارزشمند بومی- برخوردار نبودن فرم شهری از معانی تاریخی و مذهبی- استفاده نکردن از هنرهای رضوی- استفاده نکردن از مفاهیم رضوی در نمادهای شهری	- امکان رجوع به الگوهای بومی ساخت و ساز به ویژه در مناطق کویری مانند چهارباغ/الگوی حیاط مرکزی/ الگوی شوادان/ بادگیر و ... - ایجاد فرم های خاص بومی در بناهای یادمانی مانند دروازه‌های امام رضا(ع) در سکونتگاه‌ها- فرم‌ها و علایم راهنمای زیارتی/گردشگری یکپارچه در کل مسیر	- به کار گیری الگوهای بیگانه در ساخت و سازهای معاصر- خطر بی توجهی به الگوی توسعه ایرانی-اسلامی

بُعد ادراک	- وجود نشانه‌ها و قرارگاه‌های رفتاری متنوع طبیعی/مصنوع/مذهبی مانند قدمگاه‌ها- نقل سینه‌به‌سینه واقعه هجرت امام رضاع) توسط مردم و از اسلاف در مناطق مربوطه	- کمبود خوانایی و خاطره‌انگیزی-کمبود علایم و نشانه‌های معرف مسیر امام‌رضاع)- ایهام در برخی نقاط جاده ولایت- نبود تصویر ذهنی مشخص و واضح برای گردشگران و زائران- نبود دروازه ورودی و خروجی نمادین برای گردشگران	- امکان تقویت خوانایی و وضوح با ساماندهی قدمگاه‌ها و امام‌زاده‌ها، دروازه‌های شهری- تقویت شبکه علایم و راهنماهای مسیر امام‌رضاع) در کل جاده ولایت- ایجاد دروازه‌های ورودی و خروجی گردشگران/زائران با الگوی بومی- ایجاد اقامتگاه‌های با الگوی کاروان‌سراهای سنتی ایرانی برای زائران/گردشگران	- کم‌رنگ شدن معنای رضوی در گذر زمان به دلیل بی‌تفاوتی به این واقعه تاریخی و فرهنگی
بُعد منظر	- وجود معماری بومی و شاخص‌های بصری مصنوع مانند قدمگاه‌ها و امام‌زاده‌ها- وجود مناظر طبیعی و بکر کویری، شهری، رودخانه‌ای، مناظر چشمه‌ها، واحه‌ها و ...	- ضعف نمودهای بصری مصنوع(قدمگاه‌ها) در منطقه به عنوان مکمل‌های توالی بصری- ضعف نفوذپذیری بصری	- امکان بهره‌مندی از مناظر طبیعی و مصنوع در مسیر با ایجاد کاروان‌سراها/ اقامتگاه‌ها، ایستگاه‌ها-اتصال مناظر طبیعی بهم با مسیرها جاده‌ای/پایاده	- خطر نابودی شدن مناظر فرهنگی ارزشمند در گذر زمان و گسترش شهری
بُعد اجتماعی اقتصادی	- وجود نمادهای فرهنگی متنوع در طول مسیر مانند لباس، زبان، لهجه، آداب و رسوم و ...	- مهاجرت از سکونت‌گاه‌های موجود در مسیر به مراکز استان و کم‌رونقی آن‌ها- بیکاری و فقر اقتصادی- ضعف امنیت در مناطق بیرون شهری برای مسافران(کویر)-	- قابلیت ارتقای حس همبستگی اجتماعی با توسعه مراکز مذهبی- امکان تقویت سکونتگاه‌ها از طریق رونق گردشگری و زیارت- امکان تقویت وحدت شیعیان از طریق تقویت پیوند جامعه با واقعه رضوی	- از بین رفتن وحدت شیعی و رضوی با بی‌توجهی به واقعه هجرت امام(ع)
بُعد زمینه	- وجود عناصر ارزشمند زمینه‌ای به امام‌زاده‌ها و ...	- عدم توجه به الگوی معماری بومی(ایرانی/ اسلامی) در ساخت‌وسازهای جدید- رهاشدگی عناصر ارزشمند زمینه‌ای	- قابلیت احیا و ساماندهی عناصر زمینه‌ای با رویکرد رضوی و الگوهای ایرانی/ اسلامی- امکان اتصال عناصر زمینه‌ای توسط مسیرها و ...	- تضعیف و تهدید هویت با گسترش ساخت‌وسازهای غیرزمینه‌گرا - خطر از بین رفتن زمینه رضوی

زمان	- وجود عناصر تاریخی ارزشمند مانند مساجد قدیمی، کاروان سراها و ...- تنوع و زیبایی در تغییرات زمانی- مطلوبیت آب‌وهوا در فصول سرد سال- وقوع رویدادهای ارزشمند در جاده ولایت مانند جنگ تحمیلی و ارزش های مربوطه، رویداد طبس، شهادت امام زاده‌ها در روبارویی با ماموران مامون و ...	- کمبود اطلاعات ساکنان و گردشگران از پیشینه تاریخی/مذهبی محور امام رضا(ع)-	- امکان توسعه صنعت گردشگری/زیارتی به ویژه در ماههای سرد سال- بهره‌گیری از آثار و بناهای تاریخی/مذهبی برای ارتقای هویت جمعی- امکان تلفیق ارزش های معنوی رضوی با رویدادهای قبل و بعد از آن مانند حماسه‌های فتح خرمشهر، شلمچه و	- خطر انقطاع زمانی و تهدید تداوم زمانی- تغییر در شیوه‌های بومی ساخت‌وساز و معیشت
جاذبه زیست‌بوم	- وجود تنوع در اقلیم و پوشش گیاهی منطقه(جلگه خوزستان، مناطق کوهستانی یاسوج و اقلید، مناطق کویری یزد و طبس و کاشمر و ...)-	- بالا بودن دمای هوا در اکثر ماههای سال- وجود طوفان های شنی و بادهای کویری و اختلال در امر حرکت و مسافرت- بیابان‌زایی و تضعیف محیط‌زیست در اثر کم‌آبی- ازبین رفتن الگوی قنات ها، آب‌انبارها و یخچال های درون و بیرون شهری	فرصت ایجاد فضاهای سرزنده و شاداب با محوریت جاده امام رضا(ع)- بهره‌مندی از طبیعت با رویکرد گردشگری مذهبی	نگرش‌های فاقد معنا به طبیعت و محیط پیرامون

بیانیه چشم‌انداز جاده ولایت: چشم‌انداز این طرح براساس قابلیت‌های ویژه هر منطقه و محدوده با به کارگیری این قابلیت ها با محوریت سفر امام رضا(ع)^۴ تدوین شده و بر ارتقای کیفیات محیطی در تمامی ابعاد مذکور تاکید دارد. بدیهی است که چشم‌انداز مذکور باید برای مناطق همگن به طور جداگانه تهیه و تدوین شود. اما به طور کلی جاده ولایت می‌توان گفت:

"جاده امام رضا(ع)^۵، مسیر فرهنگی، گردشگری و زیارتی پایدار و یکپارچه‌ای است که با به کارگیری حداکثری قابلیت های اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی، طبیعی و کالبدی هر ناحیه و منطقه می‌کوشد به ارتقای کیفیات محیطی به ویژه معرفی، تبیین، تعمیق و تبلیغ فرهنگ رضوی بپردازد. این مسیر با عبور از سه منطقه متنوع ایران_ منطقه جنوب غربی، منطقه مرکزی و منطقه شمال شرقی_

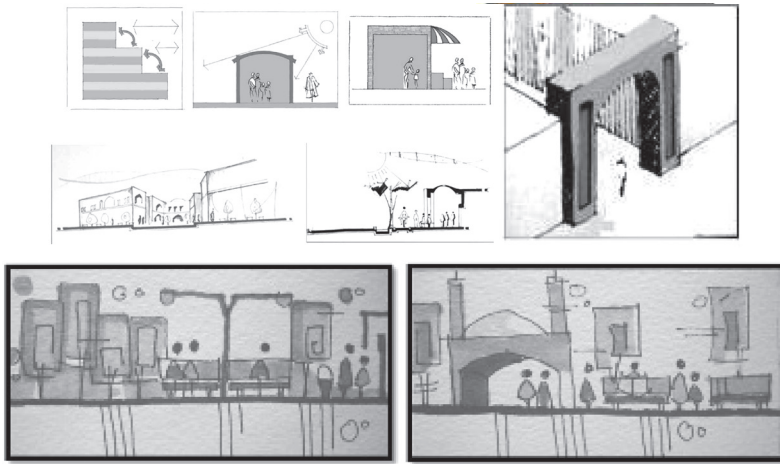
با زمینه‌های ارزشمند طبیعی_زیست محیطی، تاریخی، فرهنگی_اجتماعی و کالبدی متعلق به قبل و بعد از سفر امام رضا^(ع) است. محور فرهنگی_گردشگری رضوی با بهره‌مندی از زیرساخت‌های گردشگری، مذهبی، حمل و نقلی، تفریحی به مثابه محوری فرهنگی گردشگری و مذهبی در سطح ملی و بین‌المللی عمل می‌کند. طراحی شهری و منطقه‌ای زمینه‌گرا به توسعه همه‌جانبه کمی و کیفی این محور با رویکرد ایرانی_اسلامی منجر می‌شود."

۶- راهکارهای طراحی شهری و منطقه زمینه‌گرا در مسیر سفر امام رضا^(ع):

در راستای تحلیل‌ها و چشم‌انداز بیان شده، اهداف کلان و خرد و راهبردها و سیاست‌های طراحی شهری را می‌توان در قالب جدولی به شرح جدول شماره ۲ و کروکی‌ها و تصاویر راهنمایی (شکل شماره ۴) بیان کرد.

جدول شماره ۲- اهداف کلان و خرد، راهبردها و سیاست‌های طراحی شهری برای تحقق محور امام رضا(ع) (ماخذ: نگارندگان)

هدف (کلان/خرد)	راهبرد/سیاست
- تبیین، معرفی، شناساندن و برجسته‌سازی جاده ولایت در سطوح محلی، منطقه‌ای، ملی و بین‌المللی	- تقویت خوانایی و وضوح با ساماندهی قدمگاه‌ها و امام زاده‌ها، دروازه‌های شهری- اتصال عناصر شاخص- تقویت شبکه علائم و راهنماهای مسیر امام رضا(ع) در کل جاده ولایت- ایجاد دروازه‌های ورودی و خروجی گردشگران/زائران با الگوی بومی- فرم‌ها و علائم راهنمای زیارتی/گردشگری یکپارچه در کل مسیر - ایجاد شبکه مسیرهای جاده‌ای و ریلی پیوسته- تلفیق کارکردهای بومی با اهداف جاده ولایت و پررونق نمودن مسیرها- ایجاد اقامتگاه‌های با الگوی کاروان سرائای سنتی ایرانی برای زائران/گردشگران- بهره‌مندی از مناظر طبیعی و مصنوع در مسیر با ایجاد کاروان‌سراها/اقامتگاه‌ها، ایستگاه‌ها- اتصال مناظر طبیعی بهم با مسیرها جاده‌ای/پیاده - احیا و ساماندهی عناصر زمینه‌ای با با رویکرد رضوی و الگوهای ایرانی/اسلامی- اتصال عناصر زمینه‌ای توسط مسیرها و ...- بهره‌گیری از آثار و بناهای تاریخی/مذهبی برای ارتقای هویت جمعی- نورپردازی آثار و مکان‌های تاریخی/مذهبی برای ایجاد فضاهای فعال در شب و تداوم زمانی- تلفیق ارزش‌های معنوی رضوی با رویدادهای قبل و بعد از آن مانند حماسه‌های فتح خرمشهر، شلمچه، ماجرای طبرس و - در مجاورت پارک‌ها، باغ‌ها، مراکز فرهنگی تفریحی و مکان‌های تجاری در صورت امکان و نیاز، پارکینگ عمومی در نظر گرفته شود. - برنامه‌ریزی برای کاروان‌های گردشگری مذهبی در مسیر امام رضا(ع) - برنامه‌ریزی برای مسابقات ورزشی و برنامه‌های ورزشی فرهنگی و نمادین در مسیر امام رضا(ع) مانند مسابقه دوچرخه‌سواری در محور امام رضا(ع)، اردوهای علمی و مذهبی رضوی، تورهای گردشگری در محور امام رضا(ع) - ایجاد مرکز تجمع و فضای سبز در مکان‌های کانونی به منظور تقویت اجتماع‌پذیری- زیست‌پذیری و تعاملات اجتماعی افراد - به بناهای عمومی و فضاهای شهری موجود توجه و استفاده از آنان تقویت شود. - ساماندهی ورودی‌های محله/شهر/منطقه با رویکرد رضوی برای حفظ هویت شهر از الگوهای بومی در ساخت و سازهای جدید استفاده شود. - روشنایی مسیر پیاده الزامی است و باید در هماهنگی با نورپردازی بدنه‌ها و بناهای بارز باشد - به کاربردن گونه‌های گیاهی مختلف برای خرد فضاهای متفاوت میدان(ورودی امام زاده، و کاربری‌های تجاری) و ایجاد تنوع بصری با استفاده از گل‌ها و گیاهان رنگارنگ. استفاده از حوض آب، فواره و ایجاد خرد فضاهای دلپذیر در پیرامون مجموعه - طراحی خرد فضاهایی با چیدمان آزاد مبلمان شهری برای استفاده‌های گروهی کاربران(استراحت، فراغت و تفریح و انتظار). - تجهیز مکان‌های عمومی به مبلمان شهری مناسب - ارتقای حس همبستگی اجتماعی با توسعه مراکز مذهبی - تقویت اقتصاد سکونتگاه‌ها از طریق رونق گردشگری و زیارت - رجوع به الگوهای بومی ساخت‌وساز به ویژه در مناطق کویری مانند چهارباغ/الگوی حیاط مرکزی/الگوی شوادان/بادگیرو ... - ایجاد شکل‌های خاص بومی در بناهای یادمانی مانند دروازه‌های امام رضا(ع) در سکونتگاه‌ها -ایجاد زیرفضاهایی برای تجمع، در مقابل اماکن مذهب
- تقویت زیرساخت‌های گردشگری فرهنگی	
- حفظ و تقویت هویت محلی و منطقه‌ای	
- توسعه پایدار مبتنی بر ویژگی‌های زمینه‌ای با محوریت زمینه فرهنگی رضوی	

شکل ۷- کروکی‌ها و تصاویر راهنمای طراحی شهری و منطقه در محور امام رضا^(ع) (ماخذ: نگارندگان)

۷- نتیجه‌گیری

ایران سرزمینی است مملو از زمینه‌های ارزش‌مند فرهنگی، اجتماعی، طبیعی، کالبدی که نیازمند توجه در فرایند توسعه ملی، منطقه‌ای و شهری است. یکی از مهم‌ترین زمینه‌های فرهنگی و مذهبی ایران، هجرت امام رضا^(ع) از مدینه تا مرو و عبور کاروان از مناطق و شهرهای مختلف ایران است. این واقعه عظیم فرهنگی، مذهبی و سیاسی فرصتی ذی‌قیمت را پیش‌روی توسعه زمینه‌گرا این مناطق می‌نهد که با بازشناسی، برنامه‌ریزی و طراحی زمینه‌گرا محقق خواهد شد. با نگاهی جامع به این موضوع، می‌توان واقعه فرهنگی، مذهبی و تاریخی را با سایر زمینه‌های تاریخی، فرهنگی، طبیعی شهرها و مناطق ایران درآمیخت. چنان‌که با ایجاد مسیری فرهنگی گردشگری مذهبی ضمن ارتقای کیفیات

محیطی و زندگی به تعمیق مفاهیم رضوی پرداخت. چنین مسیر چندمنظوره گردشگری مذهبی نیازمند تقویت و ایجاد زیرساخت‌های موردنیاز در ابعاد مختلف خواهد بود. این نیازها شامل تاسیسات و تجهیزات حمل و نقل عمومی، رفاهی، تفریحی و تفرج‌گاهی، بهداشتی و درمانی، ایمنی و امنیتی، نشانه‌ها و نمادهای راهنما و خاطره‌انگیز و ... است. محور فرهنگی _ گردشگری رضوی با بهره‌مندی از زیرساخت‌های گردشگری، مذهبی، حمل و نقلی، تفریحی به مثابه محوری فرهنگی گردشگری و مذهبی در سطح ملی و بین‌المللی عمل می‌کند. طراحی شهری راهبردی به توسعه همه‌جانبه کمی و کیفی این محور منجر می‌شود. این امر می‌تواند با به کارگیری نشانه‌ها و نمادهایی از قبیل دروازه‌های ورود و خروج امام رضا^(ع)، سقاخانه‌ها، نقاره‌خانه‌ها و مراسم نقاره‌زنی و سایر یادمان‌های کالبدی _ فرهنگی به طور موقت و دایم به تعمیق مناظر فرهنگی رضوی کمک کند. همچنین آیین‌های استقبال و بدرقه کاروان‌های زیارتی امام رضا^(ع)، محورها و ایستگاه‌های مربوطه، حرکت دسته‌های عزاداری حسینی منطبق بر این محورها در ایام و مناسبت‌های ویژه، توجه به معماری و شهرسازی اسلامی در این مسیر از مقیاس کلی سکونتگاه‌ها تا جزئیات معماری می‌تواند در این راستا مفید واقع شود. احداث مراکز و کانون‌های فرهنگی چندمنظوره برای نشر و اشاعه فرهنگ و آموزه‌های رضوی در بازآفرینی مسیر معنوی رضوی راهگشاست. همچنین خلق نشانه‌های نمادین در شهرها و مناطق مذکور، یادآور هجرت امام رضا^(ع) به این سرزمین، می‌تواند به احیای مسیر آیینی و معنوی کمک کند.

منابع

- ابن بابویه، محمد بن علی (۱۳۷۸) عیون اخبارالرضا، تصحیح استاد علی اکبر غفاری و ترجمه حمید رضا مستفید، تهران: انتشارات جهان.
- ابن طاووس، سید عبدالکریم (۱۳۶۸) فرحه الغری، ترجمه علامه مجلسی، اصفهان: نشر موسسه تحقیقات و نشر معارف اهل البیت (ع)، چاپ اول.
- ابن شهر آشوب، (۱۳۹۲)، مناقب آل ابی طالب، ج ۴، اصفهان: موسسه تحقیقات و نشر معارف اهل البیت (ع). قابل دسترسی در پایگاه اینترنتی <http://lib.ahlolbait.com>
- ایرانی بهیانی، هما و حیدری، فاطمه، (۱۳۸۷)، آشنایی با باغ قدمگاه نیشابور، قابل دسترسی در پایگاه <http://www.hamshahrionline.ir>
- بهزادفر، مصطفی، (۱۳۸۸)، روش‌های طراحی شهری ۱، جزوه درسی و درسگفتارهای دوره کارشناسی ارشد طراحی شهری، گروه شهرسازی، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه علم و صنعت ایران.
- بهزادفر، مصطفی، (۱۳۸۸)، طراحی شهری در عمل: راهنمای ساختاری اولیه، جزوه درسی و درسگفتارهای دوره کارشناسی ارشد طراحی شهری، گروه شهرسازی، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه علم و صنعت ایران.
- -----، (۱۳۸۸)، شرح درس روش‌های طراحی شهری ۲، جزوه درسی و درسگفتارهای دوره کارشناسی ارشد طراحی شهری، گروه شهرسازی، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه علم و صنعت ایران.
- -----، (۱۳۸۴)، طراحی شهری در زمینه بررسی موردی شهر بم، فصلنامه آبادی، شماره ۴۸، صص ۷۷-۸۹.
- بلاغی، عبدالحجت، (۱۳۶۹)، تاریخ نابین، جلد سوم، تهران: چاپخانه مظاهری.
- پاپلی یزدی، محمدحسین، (۱۳۶۷)، فرهنگ آبادی ها و مکان های مذهبی کشور، مشهد: بنیاد پژوهش های اسلامی آستان قدس رضوی.
- پرتوی، پروین (۱۳۸۲)، مکان و بی‌مکانی رویکردی پدیدارشناسانه، فصلنامه هنرهای زیبا،

طراحی شهری و منطقه‌ای زمینه‌گرا در مسیر سفر امام رضا(ع) به ایران ❖ ۱۴۱

شماره ۱۴، صص ۴۰-۵۰.

- تولایی، نوین، (۱۳۸۰)، زمینه‌گرایی در شهرسازی، تهران، فصلنامه هنرهای زیبا، شماره ۱۰، صص ۳۴-۴۳.
- تیموتی، دالن. جی و دنیل. ج اولسن (۱۳۹۲)، گردشگری، دین و سفرهای معنوی، تهران: نشر جامعه‌شناسان.
- کرمونا، ماتیو، (۱۳۹۱)، مکان‌های عمومی فضاهای شهری ابعاد گوناگون طراحی شهری، ترجمه فریبا قرائی و همکاران، تهران: انتشارات دانشگاه هنر تهران، چاپ دوم.
- گلکار، کورش، (۱۳۸۷)، محیط بصری شهر سیر رویکرد تزئینی تا رویکرد پایدار، نشریه علوم محیطی، سال پنجم، شماره ۴، صص ۹۵-۱۱۴.
- سالاری، علی‌اصغر، (۱۳۸۸)، راه ولایت، تهران: انتشارات موسسه مرکز گسترش سینمای مستند و تجربی.
- علیخانی، محمد، (۱۳۹۱)، جاده ولایت، مقاله اینترنتی، قابل دسترسی در سایت www.shamstoos.ir
- فقیهی، حسین، (۱۳۸۶)، ورود امام رضا(ع) به قم، ”فرهنگ کوثر“، شماره ۷۲، صص ۳۲-۳۵.
- سیدکباری، سید علی رضا، (۱۳۷۶)، کریمه اهل بیت: جغرافیای تاریخی هجرت حضرت معصومه(س)، ”فرهنگ کوثر“، شماره ۴، صص ۲۰-۲۳.
- قمی، شیخ عباس، (۱۳۷۶)، منتهی‌الامال، قم: موسسه انتشارات هجرت.
- صنیع‌الدوله، محمدحسن‌خان، (۱۳۶۲)، مطلع‌الشمس، ج ۲، انتشارات یساولی فرهنگ سرا.
- عرفان‌منش، جلیل، (۱۳۷۶)، جغرافیای تاریخی هجرت، مشهد: انتشارات بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی.
- سعیدی‌زاده، رسول، (۱۳۹۱)، قدمگاه‌های منسوب به امام رضا در ایران، فصلنامه وقف میراث جاویدان، شماره ۷۹ و ۸۰، صص ۲۱۷-۲۴۶.
- طبرسی، ابوعلی فضل بن حسن (۱۳۹۲ ه.ق)، اعلام‌الوری، ج ۱، تصحیح علی اکبر غفاری،

- بیروت: دارالمعرفه.
- راپوپورت، امس (۱۳۶۸)، منشأ فرهنگی مجتمع های زیستی، پیوست کتاب تاریخ شهر، ترجمه راضیه رضازاده، تهران: جهاد دانشگاهی علم و صنعت ایران.
 - رفیعی، علی، (۱۳۸۹)، زندگانی امام رضا (ع)، تهران: مؤسسه تحقیقاتی و انتشاراتی فیض کاشانی.
 - گروتز، یورگ، (۱۳۷۵)، زیباشناختی در معماری، ترجمه جهانشاه پاکزاد و عبدالرضا همایون، تهران: انتشارات دانشگاه شهید بهشتی.
 - ماجدی، حمید؛ زرآبادی، زهراسادات سعیده (۱۳۸۹)، شهر نشان دار به مثابه شهر زمینه گرا، فصلنامه تحقیقات فرهنگی، دوره سوم، شماره ۳، صص ۱-۲۲.
 - مجلسی، محمدباقر (۱۴۰۴ ق)، بحارالانوار، ج ۹۴، بیروت: انتشارات الوفاء.
 - مفید، محمد بن محمد (۱۴۱۳ ه.ق)، ارشاد، ترجمه سید هاشم رسولی محلاتی، تهران: نشر اسلامی.
- J. Fox, Eric (۲۰۰۸): Conceptualistic Perspectives, Western Michigan University, Kalamazoo, Michigan, USA, CHAPTER ۵, pp۵۵-۶۶.
- Tix, A. P., Frazier, P. A. (۱۹۹۸): The use of religious coping during stressful life events. Journal of consulting and clinical psychology, ۶۶ (۲), p.۴۱۷-۴۲۲.
- Trancik, Roger (۱۹۸۶): Finding lost space: The Theories of Spatial Urban Design”, Van Nostrand, new York.